

JAHON IQTISODIYOTIDA INTEGRATSION JARAYONLARNING IJOBIV VA SALBIY JIHATLARI UNING MILLIY DAVLATLAR IQTISODIYOTIDA TUTGAN O'RNI

TDIU Moliya fakulteti talabasi

M.O.Gulmurodova

Ilmiy rahbar: U.A.Yuldasheva

Annotatsiya: Ushbu maqolada jahon iqtisodiyotini integratsion jarayonlarining ijobiy va salbiy jihatlari nazariy yo'llar bilan kengroq ochib berish va shu bilan birga milliy davlatlarning iqtisodiyotida integratsion jarayonlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini chuqur tahlil qilish vazifalari belgilangan. Bu jarayonga o'tish zaruriyati nega bunchalik muhim ekanligini bir nechta sabablari bilan keltirilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Integratsiya, xalqaro savdo, erkin savdo, integratsion jarayon, moliyaviy byudjet.

Аннотация: В данной статье поставлены задачи теоретического анализа положительных и отрицательных сторон интеграционного процесса мировой экономики и одновременно углубленный анализ приоритетных направлений развития интеграционного процесса в экономике. национальных государств определены. Есть несколько причин, почему этот процесс так важен.

Ключевые слова: Интеграция, международная торговля, свободная торговля, интеграционный процесс, финансовый бюджет.

Abstract: In this article, the objectives of the theoretical analysis of the positive and negative aspects of the integration process of the world economy and at the same time the in-depth analysis of the priority directions of the development of the integration process in the economy of the national states are determined. There are several reasons why this process is so important.

Key words: Integration, international trade, free trade, integration process, financial budget.

KIRISH

Xo'jalik hayotida integratsiyalashuv jarayonlari kundan - kunga chuqurlashib bormoqda. Integratsiyalashuv jarayonlari jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar tizimida xalqaro savdo sohasidan tortib ilmiy - axborot, tovar ayiraboshlashgacha bo'lgan turli ko'rinishlarini bir-biriga qo'shilib borishini nazarda

tutadi. Jahon iqtisodiyotida xalqaro iqtisodiy integratsiya o'z mazmuni va mohiyati bilan, birinchidan, jahon mamlakatlarida ro'y berayotgan chuqur xo'jalik va ijtimoiy-siyosiy, madaniy birlashuv sohasidagi jarayonlarni, ikkinchidan, mustahkam iqtisodiy o'zaro aloqadorlikni, uchinchidan, milliy xo'jaliklardagi mehnat taqsimotini, to'rtinchidan, ishlab chiqarishda turli daraja va shaklda ro'y berayotgan o'zaro iqtisodiy hamkorliklarni aks ettiradi. Integratsion jarayonlar asosan bir-biriga yaqin bo'lgan hududlarda joylashgan davlatlarning o'zaro iqtisodiy shartnomalarida, xorijiy mamlakatlarda o'z bo'limlarini tashkil etishda, xo'jalik subyektlari (firmalar, korxonalar) o'rtasidagi kapitalning o'zaro aloqadorligida namoyon bo'ladi. Integratsion jarayonlar mamlakatlarning o'zaro iqtisodiy birlashuvi va milliy davlatlar siyosiy shartnomalari asosida amalga oshiriladi. Subyektlar o'rtasidagi integratsion jarayonlarning borishi va rivojlanishi asosan davlatlararo ahamiyatga ega bo'lgan tovarlarning erkin harakati va xizmatlar sohasida, capital harakati va ishchi kuchi migratsiyasida, davlatlararo iqtisodiy kelishuvlarda, ilmiy-texnik, texnologik va axborot, moliya-kredit, tashqi-iqtisodiy siyosiy va ma'daniy sohalarda, shuningdek, mudofaa siyosatida hamda xo'jalik hayotining ko'plab boshqa sohaslarida namoyon bo'ladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Xalqaro integratsiya jarayoni rivojlanishining nazariy va amaliy jihatlari qator xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan o'rganilgan. Ilmiy izlanishlar olib borgan xorij iqtisodchi-olimlar qatoriga John Maynard Keynes[1], Alvin Hansen[2], Jacob Viner[3], Joseph Stiglitz[4] kabilarni kiritish mumkin. Mamlakatimizda xalqaro moliya tizimi rivojlanishining yo'nalishlari iqtisodchi-olimlar A.Vahobov, U.Burxanov, N.Jumayev[5], G.Qosimova, X.Jamolov[6], G.Nazarova, I.Ahmedov [7]kabilarning ilmiy ishlarida tahlil qilingan. Jahon xo'jaligi va xalqaro iqtisodiy munosabatlar tizimida integratsion jarayonlar natijasida butun bir valyuta birligiga (dollar, evro, rubl, so'm va h.k.lar), moliyaviy byudjetga davlatlararo yoki millatlararo boshqaruv tizimiga asoslangan mintaqaviy tashkilotlar tashkil topadi (Yel, NAFTA, Osiyo-Tinch okeani mintaqasi davlatlari kabi). Bunday tashkilotlar jahon iqtisodiyotida o'z o'rniga ega.

TAHLIL VA NATIJALAR

Jahon iqtisodiyoti va XIM tizimida iqtisodiy integratsiyaning eng oddiy ko'rinishlaridan biri, xalqaro savdo sohasida erkin iqtisodiy hududlarining tashkil topishi bo'lsa, iqtisodiy integratsiyaning murakkab ko'rinishlaridan biri tashqi savdo tariflari kelishuvi sohasida muhim rol o'ynayotgan bojxona ittifoqining vujudga kelishidir.

Jahon bozorlarida hukmronlik qilishda dunyo mamlakatlari o'rtasida kuchli qarama-qarshiliklar yuz bermoqda. Jahon iqtisodiyoti va XIM tizimida turli xil xalqaro savdo uyushmalari, birlashmalar, tashkilotlar tashkil topib, ular o'zaro savdo munosabatini kengaytirib bermoqda. Jahon iqtisodiyotida savdo-iqtisodiy tashkilotlarning tashkil topishini dastlabki ko'rinishini mintaqaviy va hududiy erkin savdo hududlari tashkil etilishida ko'rish mumkin. Jahon banking ma'lumotiga qaraganda jahon savdosi bilan bog'liq bo'lgan faoliyatning 45-48 %i erkin savdo hududlari orqali amalga oshirilgan ekan.

Jahon xo'jaligining iqtisodiy ko'rsatkichlarida yetakchi integratsion birlashmalarning ulushi (%)

Ko'rsatkichlar	NAFTA	Yel	OTH (APEC)	MDH
Aholi	5	7	34	5
YalM (PPP)	26	27	29	3
Davlat xarajatlari	21	40	21	1.5
Energiya iste'moli	30	18	17	12
Investitsiyalar	19	19	36	3
Eksport	17	43	25	2

Jahon iqtisodiyoti va XIM tizimidagi erkin savdo hududlaridan eng muhimi va mashhuri Yevropa erkin savdo uyushmasi (EFTA), Yevropa Ittifoqi (Yel), Shimoliy Amerika erkin savdo hududi (NAFTA), Osiyo-Tinch okeani iqtisodiy hamkorlik tashkiloti (APEC) va boshqalardir. Dunyo mamlakatlari bo'yicha 9 ta yirik xalqaro savdo uyushmalari va tashkilotlar mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iboratdir:

Yevropa Ittifoqi (Yel). A'zolari - Germaniya, Fransiya, Italiya, Gollandiya, Belgiya, Lyuksemburg Buyuk Britaniya, Daniya, Irlandiya, Gretsiya, Ispaniya, Portugaliya, Shvetsiya, Finlandiya, Avstriya. Chexiya Respublikasi. Polsha, Vengriya, Sloveniya, Ruminiya, Slovakiya, Bolgariya, Estoniya, Latviya, Litva, Malta, Kipr davlatlari.

Shimoliy Amerika erkin savdo hududi (NAFTA). A'zolari - AQSh. Kanada. Meksika davlatlari.

Yevropa erkin savdo assotsiatsiyasi (EFTA). A'zolari - Islandiya, Norvegiya, Shveystariya, Lixtenshteyn kabi davlatlar.

Osiyo-Tinch okeani iqtisodiy hamkorlik (APEC) tashkiloti.

A'zolari - Avstraliya, Bruney, Malayziya, Singapur, Tayland, Yangi Zelandiya, Yangi Gvineya, Indoneziya, Filippin, Tayvan, Gongkong. Yaponiya, Janubiy Koreya, Xitoy, Kanada, AQSh. Meksika, Chili Rossiya, Vyetnam, Peru kabi davlatlar.

Janubiy Afrika mamlakatlari rivojlanish uyushmasi (SADK).

A'zolari - Angola, Botsvana, Lesoto, Malavi, Mozambik, Mavrikiya, Namibiya, JAR, Svazilend, Tanzaniya, Zimbabve kabi davlatlar kiradi.

G'arbiy Afrika iqtisodiy va valyuta ittifoqi (YuEMOA)

uyushmasi. A'zolari - Kot-d-Ivuar, Burkina-Faso, Nigeriya, Togo, Senegal, Benin, Mali kabi davlatlar.

Janubiy Osiyo mintaqaviy hamkorlik assostiyasi (SAARK).

A'zolari - Hindiston, Pokiston. Shri-Lanka, Bangladesh, Maldiv, Sutan. Nepal kabi davlatlar.

Shunday qilib jahon iqtisodiyoti va XIM tizimida bunday mintaqaviy savdo uyushmalaming (tashkilotlaming) tashkil topish jarayoni obyektiv siyosiy. iqtisodiy, tarixiy xarakterga ega bo'lib, bir tomondan bunday mintaqaviy tashkilotlar xalqaro savdoni jonlantirsa, ikkinchi tomondan xalqaro savdo faoliyatini olib borish uchun barcha shart-sharoitni yaratib beradi, uchinchi tomondan esa a'zo davlatlar uchun jahon bozorlarida yuz berayotgan ziddiyatlarni hisobga olib real qarorlarni ishlab chiqib ushbu qarorlar asosida to'g'ri yo'lni tanlab olish imkonini beradi.

Jahon iqtisodiyotida xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonlari dunyo mamlakatlari o'rtasidagi o'zaro iqtisodiy aloqadorlikni ta'minlashda bir qator qulayliklarni vujudga keltirib, ular birinchidan, xo'jalik subyektlarini (tovar ishlab chiqaruvchilarni) ko'plab resurslar bilan (inson resurslari texnik texnologik va axborot vositalari) ta'minlaydi, ikkinchidan, jahon bozorlariga mos raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish imkonini beradi. uchinchidan. integratsiya jarayonlarida qatnashuvchi barcha davlatlarni ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan bir-biriga yaqinlashtirib. raqobatdan himoya qiladi, to'rtinchidan. Xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonlarida ishtirok etuvchi davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy muammolarni hal etish imkoniyatini beradi. Shunday qilib, jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar tizimida xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonlarining borishi iqtisodiy rivojlanishdan orqada qolayotgan mintaqalarni, hududlarni rivojlanishiga xalqaro mehnat bozoridagi holat yaxshilanishiga, iqtisodiy karn ta'rinlangan aholining ijtirnoiy ta'rinoti yaxshilanishiga imkon tug'diradi. Mavjud integratsion bloklar turar ko'rsatkichlarga ega bo'lsalar-da, ular

jahon iqtisodiyoti va XIM tizirnida o'z o'rnini va ahamiyatiga ega. Bu integratsion bloklarda kechayotgan jarayonlar, ular erishayotgan natijalar jahon iqtisodiyoti va XIM tiziriga o'zining bevosita ta'sirini o'tkazadi. Quyidagi jadval ma'lumotlari asosida integratsion bloklarni ko'rsatkichlar bo'yicha taqqoslash mumkin. Ma'lumki jahon xo'jaligida integratsion birlashmaga qo'shiluvchi davlatlar iqtisodiyoti o'zaro aloqalarni olib boruvchi hamkorlarga xos umumiy jarayonlarni boshidan kechiradi. Bu jarayonlar ko'pchilik hollarda milliy iqtisodiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatadi ba'zi hollarda salbiy jihatlarga ham ega bo'ladi. Jahon iqtisodiyotida har bir milliy xo'jalik uchun integratsiyaning ijobiy tomonlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

Birinchidan, bozor miqyosining kengayishi. Bunda talab va taklifning ko'payishi munosabati bilan kapital aylarni masining tezligi ortadi. Bu esa milliy bozori cheklangan kichik va o'rtacha rivojlangan ba'zi mamlakatlar uchun katta ahamiyat kasb etadi;

Ikkinchidan, integratsiya jarayonlarida ishtirok etuvchi mamlakatlar o'zlarining milliy xo'jaliklarida ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantiradi;

Uchinchidan, integratsion blok a'zosi bo'lgan davlatlar guruhining obro' e'tiborining oshishi, ushbu davlatlar uchun turli savdo-iqtisodiy muzokaralarda yaxshi mavqega ega bo'lishini ta'minlaydi;

To'rtinchidan, integratsion bloklarning ishtirokchi mamlakatlarda axborot texnologiyalar bo'yicha ayriboshlash sur'atlarining tezlashishi, eksport mahsulotlarining tannarxi kamayishiga va raqobatbardoshligining oshishiga yordam beradi;

Beshinchidan, integratsion jarayonlar ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy muammolarni hal etish imkonini beruvchi mamlakatlar o'rtasidagi migratsion aylanmaning kengayishiga olib keladi;

Jahon iqtisodiyotida integratsion jarayonlarning yaqqol ko'zga tashlanuvchi salbiy oqibatlarini quyidagi holatlarda ko'rish mumkin:

- iqtisodiyoti kuchsizroq mamlakatlardan resurslarning (tabiiy va inson) iqtisodiyoti kuchli hamkorlar tomonga oqib o'tishi;
- kompaniyalar (firmalar) oshkor bo'lmagan o'zaro kartel bitimlari va birlashmalari natijasida yirik TMKlar ahamiyatining kuchayishiga olib keladi. Bu esa, o'z navbatida, «sog'lom» bozor raqobatining cheklanishiga olib keladi;
- integratsion bloklar byurokratik institutlarning faoliyat ko'rsatishlari natijasida katta miqdordagi xarajatlarni kelishiga sabab bo'ladi;

Shunday qilib, iqtisodchi olimlarning chop etgan ko'plab ishlarida shunday holat ko'rinmoqdaki integratsion guruhda u yoki bu mamlakatlar ishtirok etishining ijobiy yoki salbiy tomonlarini baholash murakkabligicha qolmoqda. Iqtisodiy integratsiyadan ichki bozori kichik, resurslarga kambag'al, jahon YalMda kam ulushga ega bo'lgan davlatlar ko'proq iqtisodiy samara olishi mumkin. Bunday xulosaga asosan turli integratsion tashkilot va uyushmalarning (YeL NAFTA, ASEAN, And pakti davlatlari va boshqalar) rivojlanish bosqichlarini chuqur o'rganish va iqtisodiy tahlil qilish asosida kelingan.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida jahon xo'jaligining vujudga kelishi, globallashuvi va integratsiyalashuvi natijasida tashkil topgan yirik sanoat va moliyaviy guruhlar (trestlar, sindikatlar, konsernlar) jahon iqtisodiyotida muhim rol o'ynagan edi. Tashkil topgan ushbu yirik sanoat va moliyaviy guruhlarining global miqyosdagi faoliyati shundan iborat bo'ldiki, ushbu korporatsiyalar o'z taktikalarini bir necha o'n yillar mobaynida takomillashtirib, jahon bozorlarining 19 muhim punktlarini ishlab chiqarishning muhim sohalarini xalqaro savdoning esa asosiy obyektlarini egallab borgan edi. Jumladan, AQShning «jahon avtomashinasin hisoblangan Modeo» bazasidagi avtomobil konserni yengil avtomashinalar ishlab chiqarish bo'yicha, shuningdek, Yaponiyaning «Matstusita» (Panasonic) firmalari global strategik ahamiyatga egadir. Ushbu transmilliy korporatsiyalar (TMK) hozirgi kunda uy-ro'zg'or buyumlarini, elektr asbob-uskunalarini sovutkichlarni ham ishlab chiqarib, jahonning 40 ga yaqin mamlakatlarida 150 dan ortiq ishlab chiqarish korxonalariga egadir. Ushbu konsernlar dunyo ilm-fanining zamonaviy texnik-texnologik yutuqlaridan keng foydalanib, turli bozorlar va madaniy markazlarda ITTKI miqyosida faoliyat ko'rsatmoqda. Shunday TMKlarga turli davlatlarning mutaxassisleri ham tortilmoqda. Jumladan, Buyuk Britaniyaning «Royall-Datch-Shell» kompaniyasining Londondagi Shtab hartirasida faoliyat ko'rsatayotgan xodimlar 40 ga yaqin millatga mansub bo'lib, ulaming asosiy qismi yirik neft korxonalarini joylashgan davlatlarning vakillaridir.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi erishgach, ham siyosiy, ham iqtisodiy sohada ko'pgina yutuqlarga erishdi. Ulaming eng muhimlaridan biri bu - respublikamizning jahon hamjamiyatida faol ishtirok etib. milfiy manfaatlarga mos keladigan ko'p tomonlama siyosat yuritishi va shu asosda jahon xo'jaligida tutgan o'z o'rnini mustahkamlab borishdir.

Endilikda O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosat maydonida borgan sari munosib o'rinni egallab bormoqda. Qo'yilgan ko'pgina amaliy qadamlar

O'zbekistonning xalqaro hamjamiyatda uzoq-muddatli, istiqbolli yaratuvchilik faoliyatini olib borishiga mo'ljallangandir.

Xo'jalik aloqalari baynalmilallashtirish jarayonlarining kuchayib borishida, iqtisodiyotni rivojlantirish hamda mustahkamlashda integratsiya omili muhim rol o'ynamoqda. Integratsiya jarayonlarining rivojlanish xususiyatlari va ularning ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga ta'siri milliy iqtisodiy barqarorlikni va uning rivojlanish xarakterini aniqlaydi. Shunga ko'ra jahon mamlakatlari zamonaviy xalqaro iqtisodiy aloqalarni kengaytirish va chuqurlashtirishga katta e'tibor bermoqdalar.

Ayniqsa, bu mustaqil rivojlanish yo'liga o'tgan respublikamiz uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sobiq Ittifoq tarkibida bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasi xorijiy mamlakatlar bilan mustaqil ravishda aloqa qilish imkoniyatidan mahrum edi. Bundan tashqari xo'jalik yuritishning yopiq, sotsialistik boshqaruv tizimi sharoitida, kapital migratsiyasi, ishchi kuchi migratsiyasi, valyuta-kredit munosabatlari kabi xalqaro ayirboshlash turlari rivojlanmagan edi. Shuning uchun ham o'tkazilayotgan iqtisodiy islohotlarning barchasi O'zbekistonning jahon xo'jaligi tizimiga teng huquqli kirishiga va barcha mamlakatlar bilan teng huquqli hamkorligini ta'minlashga qaratilgan.

Iqtisodiy integratsiya davlatning turli ehtiyojlarini qoniqish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omili hisoblanadi va fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirishga, millatlararo yaqinlashuvga aholining turmush darajasini oshirishga yordam beradi.

XULOSA

Iqtisodiy integratsiya bir tomondan, yangi texnologiyalardan xorijiy sarmoyalardan foydalanish orqali milliy iqtisodiyotni tezda o'stirishga ko'maklashsa, boshqa tomondan, O'zbekistonning boy resurslari va ishlab chiqarish imkoniyatlarining jahon xo'jaligiga qo'shilishi, uning umumjahon iqtisodiy imkoniyatlarini kuchaytiradi. Iqtisodiy integratsiya - O'zbekiston Respublikasining jahon xo'jaligi tizimiga kirib borishini tezlashtiradi. Shu sababli xalqaro iqtisodiy integratsiyajarayonlari O'zbekiston iqtisodiyotida muhim o'rin tutmoqda. Umuman olganda, O'zbekiston nafaqat MDH va Iqtisodiy Hamkorlik tashkilotlari (IHT) miqyosidagi integratsion aloqalarini kuchaytirishi, balki istiqbolda jahondagi boshqa bir qator integratsion uyushmalar bilan ham mustahkam munosabatlar o'rnatishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. John Maynard Keynes “The General Theory of Employment, Interest and Money”
Originallay published:1936. Pages: 472 (2007 edition);
- 2.Alvin H. Hansen “Economic Progress and Declining Population Growth” (Journal
article) Pages:1
- 3.Viner J “International Trade Theory and its Present-Day Relevance”
- 4.“Economics and the Canadian economy”
- 5.“Xalqaro moliyaviy munosabatlar”, Toshkent Iqtisod-Moliya, 2019-yil, 604-bet
- 6.“Byudjet-soliq siyosati”, Toshkent Iqtisod-Moliya, 2019
- 7.“Xalqaro iqtisodiy tashkilotlar”, o‘quv qo‘llanma, Toshkent Davlat iqtisodiyot
universiteti.
- 8.World trade Report the WTO 2005 P.19